

УДК 94(477.7):342.534«1909»

Коник О.О.

**КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ ДЕПУТАТ
ГЕОРГІЙ КУЗНЄЦОВ: ДУМСЬКІ КАНІКУЛИ
З КРИМІНАЛЬНОЮ СКЛАДОВОЮ (1909 р.)**

У статті розглянуто особистість депутата Державної думи Російської імперії 3-го скликання від робітників Катеринославської губернії Георгія Кузнєцова, особливості його обрання і політичної діяльності в Думі, обставини арешту чинами поліції під час нелегальної зустрічі з катеринославськими соціал-демократами на Воронцовському острові у липні 1909 р.

Ключові слова: Державна дума, Катеринослав, робітничі депутати, соціал-демократи, нелегальна діяльність.

В статье рассмотрена личность депутата Государственной думы Российской империи 3-го созыва от рабочих Екатеринославской губернии Георгия Кузнєцова, особенности его избрания и политической деятельности в Думе, обстоятельства ареста чинами полиции во время нелегальной встречи с екатеринославскими социал-демократами на Воронцовском острове в июле 1909 г.

Ключевые слова: Государственная дума, Екатеринослав, рабочие депутаты, социал-демократы, нелегальная деятельность.

In the article it is considered the person of George Kuznetsov, a deputy of the State Duma of the Russian empire of the 3rd convocation from of Ekaterinoslav province workers, features of his election and political activity in the Duma, circumstances of his arrest by police during the illegal meeting with Ekaterinoslav social democrats on the Vorontsovsky island in July, 1909.

Key words: the State Duma, Ekaterinoslav, working deputies, social democrats, illegal activity.

Державна дума Російської імперії, час існування й діяльності якої припав на 1906-1917 роки, в історичній ретроспективі виглядає явищем вельми своєрідним, якщо не унікальним. Викликана до життя урядовим рішенням значною мірою в силу несприятливих для самодержавної монархії внутрішніх і зовнішніх обставин і санкціонована вищою державною владою Дума стала цілком новим явищем політичної історії цього величезного конгломерату, населеного численними народами з зовсім різним рівнем політичного розвитку, ментальністю та традиціями.

Неповторність Думи як представницької установи можна спостерігати саме в «недемократичності» обставин розробки її основ та принципів «народного представництва». Не вдаючись наразі у ці обставини, скажемо, що в результаті царська Дума за своїм соціальним складом була найбільш

репрезентативною, якщо порівнювати її з відповідними установами радянського та пострадянського періодів, оскільки представляла дворянство й духовенство, селян і міщан, а далі й робітників, що особливо важливо для нашого повідомлення. Пояснювався цей, як на теперішні часи феномен, саме «недемократичністю» – октройованим характером тодішнього виборчого законодавства, жорстко прописаними у законі нормами представництва важливих для царського уряду соціальних прошарків населення. Аналіз цих норм та їх утілення в життя стосовно населення Наддніпрянської України більш ґрунтовно висвітлено в монографії автора статті [11].

У радянські часи народними депутатами, обраними на класовій та партійній основі, ніяк не могли стати представники колишніх панівних верств, хоч би їм і вдалося вижити після громадянської війни та уникнути подальших репресій – «товариш князь», наприклад, у радянських радах СРСР чи УРСР – це нонсенс. Так само виключенням виглядає (виглядала б) присутність «простих людей праці» – селян, робітників, учителів тощо в теперішніх українських радах, особливо вищого рівня.

Такі соціально-політичні метаморфози електоральної політики є проблемою, яку можна вивчати поетапно, аналізуючи кожен період. Відтак об'єктом пропонованої статті в широкому сенсі є внутрішня політика у пізньоімперській Росії, конкретніше – діяльність депутатів вищого представницького органу імперії того часу, Державної думи. Персонально розглядається один із них – робітник, слюсар Нижньодніпровських залізничних майстерень у Катеринославі Георгій Сергійович Кузнєцов [16]. З обранням депутатом Державної думи він ставав мужем стану, державним діячем – що й уможливило обрання цієї особистості як предмету дослідження.

Метою статті є спроба внести нові, не висвітлені раніше деталі до політичного портрету цього депутата, з'ясувати обставини обрання цього робітника представником від катеринославського робітництва та його відповідність висоті завдань, які ставилися перед народним представником. Мікроісторичний сюжет із позадумської діяльності депутата (під час думських канікул), який привів до відкриття проти нього карного провадження, дозволяє до певної міри пролити світло на склад однієї з груп катеринославських соціал-демократів.

Катеринославські громадські та державні діячі минулого дедалі частіше стають відомими в історіографії та серед широкого загалу, насамперед, зусиллями дніпропетровських науковців. І не лише на сторінках друкованої періодики, що тепер не є рідкістю, але й у спеціальних колективних виданнях [3, 4] та монографічних опрацюваннях [13]. На більш широкі горизонти виходять і дослідження думського депутатського корпусу – в Україні вже існують спеціальні синтетичні [18], історіографічні [15] та монографічні [11] опрацювання теми в цілому, а також велика кількість вузькоспеціальних досліджень думської проблематики. Серед персоналій думських депутатів, причетних до Катеринослава, у названих працях отримали певне висвітлення О. Александров, М. Алексеєнко, О. Караваєв, Г. Петровський та М. Родзянко; депутат Я. Гололобов розглянутий переважно як міський голова (автори

нарисів про них – О. Дяченко, М. Кавун, О. Коник, В. Лазебник, В. Мирончук, В. Савчук, С. Світленко) [3, с. 392-397, 404-442]. Є опубліковані розвідки про депутата Караваєва [10], про менш відомого широкому загалу депутата-першодумця, народного вчителя С. Рижкова [12] та ін.

Найвідомішими зі згаданих персоналій можна вважати Михайла Родзянка та Григорія Петровського. Петровський, широко пропагований радянським режимом як соратник Володимира Леніна ще з іскрівських часів та думський депутат-більшовик, що потрапив до Сибіру за свої соціалістичні переконання [7, с. 58, 135, 138-139, 155], був наступником Г. Кузнецова у кріслі депутата ІV Державної думи. Сучасні біографічні розвідки про Петровського [8] та його опублікована автобіографія [2, с. 581-583] містять важливі відомості про звивисті шляхи професійного робітника Російської імперії початку ХХ ст., вмотивовані переважно пошуками кращого заробітку, та про витoki державної (у даному випадку – думської) кар'єри політично активного робітника. Такого роду матеріали дають підґрунтя для компаративного аналізу життєвих шляхів думських депутатів.

Свідчень про Кузнецова, як впливає з цього короткого історіографічного огляду, не так багато, а з того що є вимальовується типова біографія російського робітника початку ХХ ст. У контексті даної теми можна відзначити досить характерну обставину, що і Петровський, і Кузнецов були не уродженцями Катеринослава чи губернії, як більшість катеринославських депутатів-поміщиків, селян і міщан, а «прийшлим елементом», вільною робочою силою.

Привабливість «південноросійської промисловості», осердям якої були гірничодобувна, металургійна та машинобудівна галузі, і Катеринослава як центру міграції з цілої імперії, обґрунтовується низкою історичних чинників. Південноукраїнські степи і нові міста приваблювали насамперед новими можливостями капіталістів, відкриваючи широкі можливості для їх збагачення, та трудовий люд, що шукав кращих умов продажу своєї робочої сили [20, с. 210-223]. Заробітна плата на підприємствах фабрично-заводської промисловості в Катеринославській губернії у 10-х роках ХХ ст. була найвищою (складала 161 % до середнього заробітку у фабрично-заводській промисловості імперії в цілому; вищою була тільки заробітна плата на підприємствах столичної Петербурзької губернії) [9, с. 63].

Цей аргумент – пошуки пристойного заробітку, – наводить у своїй автобіографії Г. Петровський, уродженець Харкова (як він пише сам), будучи при цьому селянином містечка Слобода Печенізької волості Вовчанського повіту Харківської губернії з родини кравця і пралі (як уточнюють сучасні дослідники) [2, с. 581; 19]. Справді, харківський вітчм Петровського заробляв 50 коп. на день, та й ті пропивав, як гірко зазначав у подальшому всеукраїнський староста. Сам же Григорій Іванович не без труднощів і за протекцією брата зміг влаштуватися на Брянський завод у Катеринославі, пройшов усі необхідні шаблі професійної виучки, теж далеко не легкі, але зрештою здобув омріяну й престижну тоді професію токаря-металіста та

вельми пристойний (йдеться про 1897-1898 рр. – О.К.), заробіток до 2,5 руб. на день [2, с. 582]. Втім, до спогадів чи пізніших автобіографій старих більшовиків варто ставитися з обережністю, оскільки у цьому ж тексті Петровський спочатку зазначає, що кар'єру робітника на Брянському заводі розпочав у 1902 р. Хто наплутав, перенісши 1892 на 1902 р. – сам автор чи типографський робітник, що набирав той текст, наразі встановити важко.

Георгій Кузнецов теж був робітником у першому поколінні, прийшлим в пошуках кращого заробітку. Інакше що було робити в Нижньодніпровських залізничних майстернях у Катеринославі мешканцю «деревни» Зимов'єве Гостомської волості Кромського повіту Орловської губернії. 1000 рублів заробітку на рік – поважний аргумент для неблизького переїзду [16, с. 306]. При цьому капіталізм в Україні ще не розвинувся настільки, щоб українські селяни масово йшли у промислове виробництво. За підрахунками М. Порша, 42% робітників південного промислового району народилися поза межами України. Дві третини з цього числа трудових мігрантів оселилися в промисловому середовищі степового регіону і влаштувалися працювати переважно на великих підприємствах [14, с. 66]. У подальшому, в 10-20-х рр. ХХ ст., їх кількість тільки збільшувалася, принаймні в окремих місцевостях Донецько-Криворізького басейну [9, с. 30].

За законом робітник (не важливо, уродженцем якої губернії він був), пропрацювавши шість місяців на підприємстві фабрично-заводської, гірничої та гірничозаводської промисловості з числом робітників не менше 50 осіб, мав право брати участь у виборчому процесі, тобто голосувати на попередніх зборах та бути обраним від робітників [11, с. 97-99]. Залізничні майстерні прирівнювалися до фабрично-заводської промисловості, відтак Кузнецов з Орловської губернії мав повне право представляти «південноросійський» катеринославський пролетаріат в Думі, але вже – за третьочервневим законом 1907 р. – від з'їзду уповноважених від робітників [11, с. 103]. Принагідно зазначимо, що депутатів Кузнецових у Думі чотирьох скликань нараховувалося сім осіб, усі – росіяни, один із них купецького, решта – селянського походження. Вони представляли російські губернії: Воронежську, В'ятську, Сибірську, Смоленську (два депутати) та Тверську губернії [1, с. 306-307].

Однак обрання орловського селянина, а потім катеринославського робітника Кузнецова в думські депутати не можна вважати безхмарним. Він був соціал-демократом, але меншовиком. Більшовики ж, які бойкотували перші й другі вибори, в умовах спаду революції 1905-1907 рр. «прозріли» й заходилися боротися за думські крісла, розглядаючи Думу як майданчик майбутньої легальної боротьби з самодержавним режимом. Відтак вони намагалися скрізь проводити своїх представників. Обранню Кузнецова, за твердженням В. Попика, сприяли арешти у Катеринославі напередодні виборів (18 вересня 1907 р.), в ході яких було ув'язнено 30 осіб і майже все керівництво губерньського комітету РСДРП. Відтак меншовики захопили там більшість і провели свого прихильника Г. Кузнецова; Петровський був проти, бо хотів бачити на цьому місці організатора знаменитого «Морозовського» страйку Петра Мойсеєнка, на той час теж катеринославського робітника [2, с. 551]. Але

той відмовився: мовляв, вік поважний. Але ще до захоплення комітету меншовиками більшовики ухвалили «Наказ від робітників Катеринославської губернії своєму депутатові в Державну думу». Він включав вимоги неухильного дотримання робітничим депутатом програмних вимог партії і визнання ним її організаційного керівництва. Більшовицький «наказ» зобов'язував робітничого депутата підтримувати тісний зв'язок зі своїми виборцями, «використовувати трибуну Думи для відстоювання принципу повновладдя народу, викриття злочинних дій царизму», і такий маневр, на думку В. Попика, був свідченням помітного успіху більшовиків [17, с. 38]. Сюжет про міжусобну боротьбу представників двох гілок російської соціал-демократії в українських губерніях вартий самостійного дослідження, але залишається фактом: Кузнецов у Думі віддано боровся за інтереси пролетаріату в цілому, без поділу на своїх і чужих та, певна річ, на основі широкого інтернаціоналізму [11, с. 277-280].

Соціал-демократи на той час уже гостро конкурували з есерами в сенсі уваги до своєї діяльності з боку правоохоронних органів, які залишили після себе багату документацію – проблема з нею тільки в тому, що в революційні часи було багато бажаючих її спалити чи знищити якимось іншим чином. Зберігся цікавий для нас документ, що проливає світло на одну із «канікулярних» зустрічей депутата, треба думати, з міським соціал-демократичним активом. Зазначимо тут, що думські канікули, які оголошувалися царською волею, проходили переважно у три цикли. Передбачалися короткотермінові на Великдень і Різдво, та довготермінові літні (на три-чотири місяці). Після завершення 2-ї сесії Державної думи 3-го скликання канікули для депутатів розпочиналися з 3 червня й тривали до 10 жовтня 1909 р. Невідомо наразі, де був, що робив і з ким зустрічався протягом першого канікулярного місяця Георгій Кузнецов, але вже в липні він не просто потрапив у поле зору охоронних органів (які зазвичай ніколи й не припиняли уважно стежити за депутатами), але був навіть обшуканий та на певний час затриманий для встановлення особи. Про цю деталь діяльності робітничого депутата відомо з донесення начальника Катеринославського охоронного відділення начальника губерньського жандармського управління від 7 липня 1909 р.

У ньому йшлося про те, що до охоронного відділення надійшли негласні відомості про те, що 4 липня близько 2-ї години дня на острові імені графа Воронцова-Дашкова (інша назва – Становий, нині затоплений дніпровськими водами [5], – О.К.) мають відбутися збори міського району місцевої соціал-демократичної організації. У вказаний час туди були направлені поліцейські, котрі й затримали групу жінок та чоловіків, які назвалися, зокрема, «міщанкою Мінської губернії Розою Меєровою Фрідман, Віленською міщанкою Дорою-Сонею Янкелевою Мінц, Гомельською міщанкою Вірою (Двойрою) Хаїмовою Рейзін, Херсонською міщанкою Зельдою Боруховою Погреб, Лубенським міщанином Ноттом Борисовим Лінзбург, студентом С.-Петербурзького університету Григорієм Ісаковим Чудновським, міщанином м. Хадли Київської

губернії Гершком Абрамовим Езштейном, Черейським міщанином Могилівської губернії Елією Хацкелевим Гольдбергом, Бобруйським міщанином Мінської губернії Менделем Мойшевим Рохліним і Членом Державної Думи Георгієм Сергієвим Кузнецовим, що на підтвердження своєї особи не надав ніякого документа» [21, арк. 75-75зв.].

Як видно з цього списку, катеринославські соціал-демократи ілюстрували собою існування імперської риси осілості, але нічого серйозного за цю зустріч поліція їм пред'явити не могла: під час особистого обшуку та пізніше – обшуку в їхніх помешканнях, було вилучено «для перегляду» записні книжки, листування, брошури і т.п., хоча з них і виокремили 13 брошур, які були вилучені як такі, що «могли мати значення для справи» [21, арк. 116]. Лише у пані Погреб ще на острові поліція відібрала 43 руб. грішми і 3 золоті персні, тимчасове вилучення яких було відповідним чином оформлене. Найбільший же «нелегальний» урожай поліція зібрала на квартирі студента Г. Чудновського (відомого у подальшому соратника Лева Троцького, учасника жовтневих подій 1917 р. й т. зв. штурму Зимового палацу), в якого вилучили 86 брошур «революційного характеру» [2, с. 760].

Що ж до самого Кузнецова, то, оскільки він не мав при собі документів, але заявив, що є членом Державної думи й відтак захищений законом, його обшукали на місці, вилучили брошуру «Класові інтереси в законодавстві про общину», далі візником доправили до помешкання на вул. Упорній, будинок № 13 кв. 1 (нині вул. Глінки, – О.К.), перевірили його посвідчення й залишили на свободі без проведення обшуку [6]. Відібрану ж брошуру начальник Катеринославського ГЖУ «секретно й екстрено» повернув під розписку через пристава 1-ї Соборної частини міста Катеринослава її власнику. Розписка з автографом власника-депутата також акуратно підшита до справи [21, арк. 126]. Як виявиться в ході цього провадження, Кузнецов напередодні клопотався у губернатора про дозвіл прочитати публічну лекцію в аудиторії на подібну тему, однак йому відмовили, в результаті чого й виник цей нелегальний пікнік [21, арк. 75зв.].

Питання про те, який стосунок мали перелічені у протоколі міщани й міщанки до робітників, яких Кузнецов представляв у Думі, й чому саме перед ними мав нелегально звітувати літнього дня на піщаному залісненому дніпровському острівці, а не перед робітниками десь у задимленому мартенівському цеху, прямої відповіді наразі не має. Хіба що, справді, канікули...

Різномічне вивчення й таких, «не доленосних» фактів із життя й діяльності народних представників у царській Думі, додає нових барв до картини політичних стосунків між владою та населенням Російської імперії і, зокрема, в Україні. В ідеалі було б непогано мати спеціальні опрацювання біографій кожного з майже чотирьохсот депутатів Думи, обраних від українських губерній, – але це реально зробити тільки науковцям з місць та за умови використання місцевих архівів і періодики початку ХХ ст. тощо. Це можна вважати перспективою на майбутнє.

Бібліографічні посилання:

1. Государственная дума Российской империи: 1906 - 1917 [Текст] : Энциклопедия. – М. : РОССПЭН, 2008. – 735 с. : ил.
2. Деятели СССР и революционного движения России : Энциклопедический словарь Гранат. – Репринтное изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 832 с., ил. – (Издательство «Советская энциклопедия», Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС).
3. Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області [Текст]: історичні нариси: у 2 т. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – 448 с. : іл.
4. Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області [Текст]: історичні нариси : у 2 т. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 2. – 400 с. : іл.
5. Дніпрові пороги. Дніпропетровський національний Історичний музей ім. Д. І. Яворницького [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://museum.dp.ua/dnieperrapids.html> (Останній перегляд – лютий 2015 р.).
6. История Днепропетровска и Приднепровья. Старые и современные названия улиц Екатеринослава-Днепропетровска [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=43 (Останній перегляд – лютий 2015 р.)
7. История Коммунистической партии Советского союза. Наглядное пособие в 4-х вып. – Вып. I. 1883 г. – февраль 1917 г. (изд. 3-е, переработанное) [Текст]. – М.: Политиздат, 1970. – 175 с.
8. Кавун М.Е. Петровський Григорій Іванович (1878-1958) [Текст] / М. Е. Кавун // Діячі державної влади та самоврядування Дніпропетровської області : історичні нариси: у 2 т. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – С. 434-443.
9. Кирьянов Ю.И. Рабочие Юга России (1914- февраль 1917 г.) [Текст] / Ю. И. Кирьянов. – М. : Наука, 1971. – 307 с.
10. Коник О.О. Депутат другої Державної думи Караваєв : між народною любов'ю і ненавистю [Текст] / О. О. Коник // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук .пр. ; редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Вип. 6. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. – С. 77-85.
11. Коник О.О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906-1917 рр.) : монографія [Текст] / О. О. Коник ; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454, [2] с. : табл. (Кузнецов – с. 277-280).
12. Коник О.О. Член Російської Державної думи першого скликання від Катеринославської губернії С. М. Рижков [Текст] / О. О. Коник // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. праць ; редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Вип. 7. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. – С. 166-175.
13. Кочергін І.О. Земське самоврядування Катеринославщини (персонологічний вимір) : Монографія [Текст] / І. О. Кочергін – Дніпропетровськ: Герда, 2011. – 216 с. – (Серія «DNIPROVIANA»).
14. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. [Текст]; пер. з англ. / Богдан Кравченко. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
15. Милько В.І. Участь депутатів від українських губерній та міст у роботі І-IV Державних дум Російської імперії (1906-1917 рр.) [Текст]: історіографічний аналіз / В. І. Милько // Укр. іст. журн. – 2012. – № 1. – С. 153-170.
16. Николаев А.Б. Кузнецов Георгий Сергеевич [Текст] / А.Б. Николаев // Государственная дума Российской империи: 1906 – 1917: Энциклопедия. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – С. 306-307.
17. Попик В.И. Политическая борьба на Украине вокруг выборов в III Государственную думу [Текст] / В.И. Попик [АН УССР. Ин-т истории; отв. ред. В.Г. Сарбей.] – К.: Наукова думка, 1989. – 100 с.
18. Реєнт О.П. Українці у Державній думі Російської імперії [Текст] / О.П. Реєнт // Історія українського парламентаризму : від допарламентських форм організації політичного

життя до сьогодні / голова ред. ради В.М. Литвин; кер. авт. кол. В.А. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. – К.: Дніпро, 2010. – С. 244-265.

19. Розенталь И.С. Петровский Григорий Иванович [Текст] / И.С. Розенталь // Государственная дума Российской империи: 1906 – 1917: Энциклопедия. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – С. 458.

20. Рындзюнский П.Г. Утверждение капитализма в России (1850-1880 г.) [Текст] / П.Г. Рындзюнский. – М.: Наука, 1978. – 295 с.

21. ЦДАК, ф. 313, оп. 2, спр. 2350, 378 арк.

Надійшла до редколегії 18.04.2015.